

SEBESTYÉN JÓZSEF

AZ ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG TELEPÜLÉSLÉPTÉKŰ DOKUMENTÁLÁSA A KÁRPÁT-MEDENCE MAGYARLAKTA TÉRSÉGEIBEN (1996–2009)

ÖSSZEFOGLALÓ

Nem elhanyagolható feladat annak a feltárása, hogy az adott település fejlődésében milyen gazdasági, gazdálkodási tényezők voltak meghatározók, valamint a helyi társadalom közösségi élete hogyan szervesült a település térbeli kereteihez. A magyarországi és a Kárpát-medencei természeti környezet károsodásának egyik ma már nyilvánvaló fő tényezője, a falusi, mezővárosi, családi üzemek felszámolása, a falusi és a kisvárosi állattartás, tenyésztés korlátozása és/vagy megszüntetése. Ez nem választható el a falvak kiürülésétől és elöregedésétől, az úgynevezett szocialista városépítés minden áron való politikai erőltetésétől.

A történelmileg kipróbált településhálózat, településszerkezet, településtípusok, településformák kutatása nem csak elméleti kérdés, hanem az élő társadalom számára fontos, olykor égető gondok között is technikai, tervezési, szervezési támpontokat kínálhat.¹

Idestova 23 éve már, hogy 1988 elején a romániai „Conducator” meghirdette a hivatalos nevén „szisztematizálásként” elhíresült programot. Falvak száza- it akarták eltüntetni, hogy azután lakóikat városi lakótelepek panelházaiba zsúfolják össze. Azon túl, hogy az ott élők életét tette volna tönkre végérvényesen ez a terv, eltüntette volna a romániai, erdélyi falvak értékes építésze- ti, kulturális örökségét. „1988 végén – a nemzetközi tiltakozások, valamint a végrehajtáshoz szükséges anyagi eszközök hiánya következtében – Románia lassította falurombolási programjának végrehajtását.”²

Az akkori Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) munkatársaiból álló csoport – a jelen írás szerzője szervezésében – már 1990 februárjában felke- reste az év első heteiben megalakított két erdélyi civil szakmai szervezetet, s akkor, a háromszéki műemlékvédő csoport által előkészítve magyar és román műemlékesek találkozájára is sor került Sepsiszentgyörgyön. A talál- kozót követő felhívásunkra az OMF lehetővé tette, hogy szakmai találkozó- kat szervezzünk a térségünk épített örökségéért felelősséget érző, s a szom- szédos országokban élő, dolgozó, akkor elsősorban építész és mérnök kolle- gák részére, 1991-től három éven át, évente egyszer. Időközben kiállításokat szerveztünk az OMF-ben erdélyi és magyarországi építészek ’80-as évek során végzett felméréseiből. A román kommunista rendszer abszurditását

mutatta, hogy mialatt a szisztematizálási tervek készültek, azok örve alatt építészeti csoportjai a rendezési tervek szakmai megalapozása céljából a falvakban felméréseket végeztek. Így készültek erdélyi falvakban azok a „népi építészeti” felmérések, amelyekből mi, 1990-ben a háromszéki anyagot mutathattuk be Budapesten, egy, az OMF-ben rendezett kiállítás keretében.

1. kép

Berekeresztúr, falukép, Felső-Nyárádmente

Fotó: Sebestyén József, 2009

Erdélyben 1992-től az ICOMOS Német Nemzeti Bizottsága és a Román Műemlékvédelmi Bizottság által megkötött egyezmény alapján, a német kormány komoly költségvállalásával megkezdtek a szász kulturális örökség dokumentálását. A német szervezők – a velük való konzultációk alkalmával – már 1993-ban jelezték, hogy lehetőséget látnak a magyar szakemberekkel való együttműködésre, a programjukhoz való csatlakozásra. Az erdélyi magyar kulturális örökség dokumentálását magyar részről indítványozók – köztük jómagam – 1993 nyarától a német, a román és a romániai magyar partnerekkel folytatott egyeztetések nyomán elértük, hogy az OMF-jogutód Országos Műemlékvédelmi Hivatal (OMvH) támogassa kezdeményezésünket. Az inventarizáló programtervezet koordinátoraként 1996-ban készítettem elő a Teleki László Alapítvány, az OMvH, a németországi gundelsheimi székhelyű Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturrat és a sepsiszentgyörgyi Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság által benyújtott közös magyar-német-román pályázatot, melynek eredményeként az Európai Bizottság anyagi támogatásban részesítette a programot. Ennek a támogatásnak köszönhetően válhatott valóra a több évre tervezett kutatási program tényleges elindítása. 1997-ben, a román és a magyar műemlékvédelem irányító szervezetei szándéknyilatkozatban rögzítették, hogy közösen segítik

elő a háromoldalú együttműködés keretében megkezdett erdélyi magyarlakta települések építészet örökségét dokumentáló program folytatását.

Előbb 1997-től Erdővidék 19 településén, majd 1998–1999 folyamán a (Felső-) Nyárádmente 44 településén történt meg a helyi kulturális örökség értékes ingatlanállományának, valamint az egyházak ingóságainak teljességre törekvő adatfelvétele, fényképezése s felmérése. Az I. ütem (a mai Kovászna megye egyik jellegzetes kistája, Erdővidék épített örökségének) dokumentálási munkáihoz nyújtott EU-s támogatáson túl magyarországi, tudományos kutatást segítő alapok, s az OMvH, majd 2000-től pedig a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatása tette lehetővé a program folytatását.

Az erdővidéki helyszíni adatgyűjtést, felmérést, majd a dokumentálást a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) oktatóinak irányításával művészettörténet szakos hallgatók végezték, jórészt nyári gyakorlat keretében, rajtuk kívül az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) művészettörténet szakos hallgatói is bekapcsolódtak a munkába, továbbá számos erdélyi kulturális intézmény történész-muzeológus, levéltáros, s civil szakmai szervezetek építész munkatársai, illetve magyarországiak dolgoztak a felmérésekben.

2. kép

Boda-Ferenczi-kúria, Erdőfüle, Erdővidék

Fotó: Sebestyén József, 2009

Ez a két dokumentáló program jutott legtovább a készültség mértékét illetően. Ezek keretében, digitalizált formában elkészültek a települések történeti adatlapjai is, a tájegységek ingatlan- és egyházi ingó örökségének adatlapos, fotókkal illusztrált dokumentációi és az adatok 1:5000-es térképeken való

rögzítése. Ezen kívül megtörtént jó néhány jelentős műemléképület, továbbá a települések arculatát, utcaképét jellemzően meghatározó közösségi épületek, építmények, lakóházak, s az egyes jellegzetes portákon található gazdasági épületek részletes építészeti felmérése is. Ezek a dokumentációk alapozták meg számos épület későbbi szakzerű helyreállítását.

Az első tájegység felméréseit *Erdővidék épített öröksége* címmel, az erdélyi szász felmérési program keretében készült légifotókból összeállított látványos kiállítással együtt mutattuk be 1998-ban, a Műemléki Hivatal székházában.

A települések dokumentálásának továbbvitelét, szervezését a Nyárádmenti felméréssel, 1999-től a kolozsvári Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány vette át. A helyszíni adatgyűjtés és felmérés a fentiekén kívül más székellyföldi tájegységeken is megkezdődött. E felmérések hatására a Kárpát-medence más térségeiben, így az egykori Zala vármegyéhez tartozó Mura-vidéken (Szlovénia), valamint az utóbbi években a Felföldön (Szlovákia) Fülek környékén, s az Ipoly-mentén – határ menti térségben –, sőt a Kárpátokon túl, a moldvai magyarság által lakott falvakban is készültek települési értékleltárak.

3. kép

Fő utca 67., Miháza, Felső-Nyárádmente

Fotó: Sebestyén József, 2009

A helyszíni bejárások során nyilvánvalóvá vált, hogy eddig rejtve maradt, s így nem regisztrált, de országos jelentőségű és helyi települési érték egyaránt igen nagy számban található a Kárpát-medencében, melyek számos új tudományos felismeréshez vezetnek, de túl is mutatnak azokon az eredményeken. A jórészt az éppen hogy létezés állapotában fennálló, ránk maradt épített emlékek jelentős értékeket rejtnek, melyeket a kellő gondozás, a méltó s fenntartható hasznosítás hiányában a pusztulás veszélye fenyegeti. Külö-

nösen nagy ez a veszély a hátrányos helyzetű határ menti térségekben, ahol a korábbi elzártság miatt máig fennmaradt, pótolhatatlan kulturális értékek is eltűnhetnek örökre, nem ritkán anélkül, hogy meglétükről egyáltalán tudomást szereztek, szerezhettünk volna.

Az építészeti értékek helyi védelmének kérdése nemcsak helyi, hanem országos ügy is, hiszen a régiók Európájába tartozó országok csak akkor tudják megmutatni arcukat sokszínűségét, ha számba veszik értékeiket, és gondot fordítanak azok mindenkori állapotára, fenntartására. E tekintetben különösen fontos a helyi jelentőségű értékek nyilvántartása s védelme, hiszen alapját képezik egy ország építettörökség-állományának.

Az európai építészeti örökség védelméről szóló Granadai egyezmény idevágó, alábbi cikkelyei:

10. cikk

Minden egyes Fél vállalja, hogy olyan átfogó műemlékvédelmi politikát fogad el, amely:

1) az építészeti örökség védelmét a várostervezés és a regionális tervezés alapvető feladatává teszi, és biztosítja, hogy ezt a követelményt mind a rendezési tervek kidolgozása során, mind a hatósági munka minden szakaszában figyelembe veszi;

2) az építészeti örökség helyreállítását és fenntartását célzó programokat kezdeményez;

3) a kulturális, környezetvédelmi és területrendezési politika kiemelkedő feladatává teszi az építészeti örökség megőrzését, funkcióval való ellátását és bemutatását;

4) támogatja a területi és a településtervezési folyamat során azon épületek megőrzését és hasznosítását is, amelyek [...] a városi és falusi környezetben elfoglalt helyük és az épület minősége szempontjából értéket jelentenek;

[...]

15. cikk

Minden Fél kötelezettséget vállal arra, hogy:

1) az építészeti örökség megőrzését a közvélemény számára olyan értéként közvetíti, mely egyrészt a kulturális identitás eleme, másrészt az inspiráció és kreativitás forrása a jelen és a jövő nemzedékei számára;

[...]

17. cikk

A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy információcserét folytatnak a műemlékvédelmi politikájuk következő kérdéseiről:

1) a műemlékek nyilvántartására, védelmére és megőrzésére alkalmazandó módszerekről, tekintettel a történelmi fejlődésre és az érintett műemlékek számának növekedésére;

- 2) azokról a megoldásokról, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az építészeti örökség védelmének kötelezettségét a lehető legnagyobb mértékben összeegyeztessék a mai gazdasági, szociális és kulturális igényekkel;
- 3) az építészeti örökség feltárásában, felmérésében, az építőanyagok pusztulásának megakadályozásában, valamint a tudományos kutatás területén, az emlékek helyreállításában, az örökség hasznosításában alkalmazott új módszerek által kínált lehetőségekről;
- 4) az építészeti alkotómunka ösztönzésének lehetőségeiről, mint korunk hozzájárulásáról az európai örökséghez.

Ahhoz, hogy egy adott ország nemzeti vagyonát képező, egyúttal erőforrást jelentő épületállományról, a legapróbb részletektől a térségi összefüggérendszeret alkotó jellemzőikre kiterjedően, a lehető legteljesebb kép alakuljon ki, átfogó, rendszeres adatgyűjtésre, országos összesítésre, térinformatikai rendszerű adatbázisba való rendezésükre, s annak folyamatos fenntartására és elérhetővé tételére van szükség.

Az adatbázis jelentősége felbecsülhetetlen mind a központi állam- és közigazgatás, mind a települési önkormányzatok számára, valamint nélkülözhetetlenek az értékek feltárásában s megőrzésében kulcsszerepet játszó civil és tulajdonosi szféra számára is, mert hozzásegíti őket, hogy a fenntartandó értékekről naprakész és szakszerű információkkal rendelkezzenek. Az információk társadalomban ugyanis nemcsak a gazdasági és az üzleti élet információinak kell könnyen elérhetőnek lennie, hanem azoknak az életminőséget meghatározó – közvetlen kimutatható anyagi hasznot nem hordozó – kulturális örökségi értékekről szóló információknak is, amelyek vonzerejük révén mégis komoly hatást gyakorolnak egy-egy térség fejlődésére. Hasznos tehát tudni, hogy mely épületektől, épületegyüttesektől ilyen vagy olyan egy-egy ország!

Az eddig elkészült erdélyi települési értékleltárak felhasználása azonban eddig kétséges. Hiába, hogy az örökségnek a fenntartható fejlesztési tervekbe való belefoglalásához, s az örökségmenedzsment megfelelő működéséhez feltétlenül szükséges a települési értékek átfogó dokumentálása, azok értékleltárakba való rendezése, s hogy az adatbázis készítése több, mint egy, a nemzetközi ajánlásokba foglalt tudományos eszköz. Az értékleltározás és az örökség dokumentálása stratégiai jelentőségű, ami elsősorban a területrendezés és fejlesztés elmaradhatatlan alátámasztó anyaga. Bármennyire is szoros a kapcsolat az örökség mint kulturális vagyon és az értékleltárak készítése között, s hogy az értékes kulturális örökség nemzedékről nemzedékre való átörökítésének egyik fontos eszköze az ingatlan, ingó és szellemi értéket egyaránt magába foglaló, átfogó, minden részletre kiterjedő értékleltár.

Jó indulattal azt mondhatjuk, hogy ezen értékleltárak jelentőségét a régióban, s már Erdélyben is felismerték, de a gyakorlatban való alkalmazásukra alig vagy egyáltalán nem kerülhetett sor.

Jegyzetek

- ¹ FILEP Antal: Adalékok Énlaka településnéprajzához, In: VISY Zsolt – SZÁVAI Márton: *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*, Énlaka–Pécs, 2008, 62–63. p.
- ² R. SÜLE Andrea: Terület- és településrendezési tervek Romániában, *Regio*, 1. évfolyam, 1. szám, 1990. január, <<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00001/pdf/06.pdf>> (letöltve: 2011. október 31.).